
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A VAJDASÁGI MAGYAR ARCHAIKUS NÉPI IMÁDSÁGOK NYELVI ASPEKTUSAI

Bevezető előadás a doktori disszertáció védéséhez

S I L L I N G I S T V Á N

Egy hatalmas, a keresztény hagyománynak évszázadokkal mérhető korú, s a népköltészetben megőrzött vajdasági maradványait, töredékeit jelentő, imádságszerű archaikus szövegek felkutatását, begyűjtését immár közel húsz éve kezdtem. A századunk hatvanas éveinek végén megindult intenzívebb magyar gyűjtőtevékenység serkentett arra, hogy 1980-ban e folklórműfaj itteni szórványainak nyomába eredjek. Akkor még nem tudtam, hogy mifelénk is történtek már ilyen próbálkozások. Erdélyi Zsuzsanna budapesti folklorista gyönyörűsége könyvének, a *Hegyet hágék, lőtőt lépék* című, archaikus imádságokat közreadó kötetnek olvasgatása közben a szövegek szépsége, expresszív kifejező ereje, nyelvezetük régiessége annyira magával ragadott, hogy nem tudtam szabadulni a gondolattól, hogy magam is megpróbálkozzam ilyesfélék gyűjtésével, először csak szülőfalumban és lakhelyemen, a hagyományőrző Kupuszinán, később másutt is. És csak menet közben, a szakirodalom tüzetesebb vizsgálata során ismertem meg a Vajdaság területén korábban gyűjtött s részben publikált anyagot, Kovács Ilona, Penavin Olga, Bodor Géza, Burány Béla, Tripolsky Géza, Bodor Anikó, Jung Károly, Csorba Béla, Kónya Sándor lejegyzéseit, illetve a már a XIX. század végén bemutatott szövegeket Kálmány Lajostól.

Ez az aránylag új népköltészeti kategória tehát nem volt ismeretlen a vajdasági magyar folkloristák, gyűjtők előtt. Nevében, megnevezésében – az 1970. február 11-ei akadémiai „keresztelő” óta, amikor az *archaikus népi imádság* elnevezést kapta –, máig sem egységes a szakirodalom, s nevezik imának, imádságnak, népi imádságnak, bájoló imádságnak, varázs jellegű varázsszövegnek, archaikus imának, apokrif népi imának, népi, azaz folklorizálódott imának, középkori imának, archaikus vagy laikus imának. Jómagam az *archaikus népi imádság* terminust használom, de egyezem azokkal is, akik az *apokrif* jelzőt is alkalmazzák. Így utólag, a szövegek behatóbb vizsgálata

után, valamint a szórványosan publikált délszláv anyaggal és terminológiával való könnyebb összevetés érdekében – ami pedig fontos feladata lehet a jugoszláviai folklorisztikának – itt a Vajdaságban még üdvösnek is tartanám, ha e folklórműfajt az *archaikus apokrif népi imádság* névvel illetnénk. Ennek az indítványnak valóban itt, a Vajdaságban, Újvidéken kell elhangzania, ugyanis e vidék, e város a két nagy történeti keresztény egyház, a nyugati és a keleti, a római katolikus és az ortodox pravoszláv érintkezési területén található, s itt lehet, itt kell folytatnunk a kutatást a párhuzamok felderítése, az interetnikus kapcsolatok kimutatása terén, illetve a még teljesen el nem döntött történeti gyökerek, a netán a vallásszakadásig vezető eredet kutatása irányában. Az itt folyó komparatisztikai tanulmányok (irodalmi, nyelvi, folklorisztikai) erre valóban az itteni tudósokat jogosítják fel, részesíthetik előnyben. Mert ahogy Bárczi Géza írta: „Ez a műfaj nem magyar különlegesség . . . föllelhető Európában mindenütt, Portugáliától az orosz földig csodálatosan illusztrálják e szövegek az európai kultúra összefüggését, egyetemlegességét, az európai szellemnek egész földrészünket átható, élő közös hagyományát, rokonságát, mondhatni azonosságát.”

A Vajdaságban gyűjtött magyar népi imádságok szövegeiben rejlő, megbúvó világszemlélet jelenti leginkább az archaikumot; a kereszténység előtti, pogány kori motívumok sokkal régebbi korúak, mint az imádságok nyelvezete. Ez az apokrif világegyetemzés főleg a kevert (pogány-keresztény) tudatformájú imádságszövegek sajátja, hiszen azokban együtt jelentkezik egy nagyon archaikus, ugyanakkor apokrif emlékműanyag a kozmikus világkeletkezésről, az égitestek (ősi istenségek) kultuszáról, a misztikus számokról, az ismeretlen, gonosz, ártó erőknek az ember körüli örökös jelenlétéről, a tőlük való félelemből fakadó oltalomkeresés különféle lehetőségeiről, a védekezés, bajelhárítás lehetséges módjairól, amelyek gyakran egy a kereszténység felvételével úgymond „túlhaladott”, „elítélendő”, valójában az egyházi tanítás által elfogadhatatlan cselekedetekről adnak hírt a keresztény vallás elemeivel vegyítve.

Az archaikus népi imádságok magyar nyelvterületen való megjelenését a Ferenc-rend európai terjedésével hozza kapcsolatba a tudomány. Azonban máig felderítetlen maradt a középkori latin nyelvű vallási költészet magyar nyelvre történő átültetésének folyamata. Ugyanis szövegeink a XIII–XIV. századi magas vallási kultúra irodalmi termésének a lecsapódásai, és a néphagyomány csak másodlagos oralitásként őrizte meg őket hosszú századokon át napjainkig. A ferences áhítat a forrásvidéke ennek az archaikus népi imádságműfajnak; a Ferenc-rendi barátok Jézus-élménye – középpontjában a szenvedéstörténettel – hozta létre az e világi életet, a szegénységet, a nyomorúságot, a megaláztatást, a szenvedést vállaló ember-Krisztus kultuszát. Az ő tanai hirdetése segítette terjedni a késő középkorban „az írott irodalom élőszavas

vonulatát” (Erdélyi Zs.). Erdélyi Zsuzsanna magyarázata szerint ez a másodlagos oralitású szövegagyomány vált az anyanyelvű közköltészet megteremtőjévé. Csak a fordításokról és a fordítókról nem szólt, nem szóltak eddig, s nem ismertek az irodalmi előképek, azok az archetípusnak is nevezhető alkotások sem, melyeket hajdan lefordítottak, avagy szabadon tolmácsoltak. További kutatásokat igényel még ennek a kérdésnek a megválaszolása. S ez segíthetné az imádságok nyelvi anyagának vizsgálatát is. Mert bármennyire dicsérték is a szövegek felfedezésekor azok nyelvi szépségét, erejét, megőrzött nyelvi régiségeit, mind ez ideig nem vállalkoztak – vagy csak nagyon röviden, a legkirívóbb példák bemutatásával – ennek a nyelvnek a tanulmányozására. Jelen dolgozatomban arra kerestem a választ, hogy e késő középkori eredetű szövegek mai vajdasági emlékfoszlányaiban mi képezi a nyelvtörténeti örökséggel való rokonságot s az etimológiai összefüggést. S itt fontos hangsúlyoznom a gyűjtési terület török kori elnéptelenedését, valamint a XVIII. századi újratelepítését az akkori ország különböző tájairól. Ugyanis ez az évszázadokon átívelő orális imádsághagyományozódás a nyelvjáráskutató számára is érdekes feladatot kínált. Figyelmem tulajdonképpen a műfajt jellemző releváns nyelvi tényezőkre összpontosítottam, hogy megláthassam, milyen nyelvi anyagból építkezik az apotropeikus vallásos folklórszöveg és a Krisztus szenvedéstörténetét megelevenítő keresztény tudattartalmú népi imahagyomány.

Ezt a tanulmányozást sokéves gyűjtőmunka előzte meg, melynek során a Bácska és a Bánság hetvenhét településéről sikerült népi imádságot szereznem. Hogy a vizsgálódásra kiválasztott háromszázharminc vajdasági magyar archaikus népi imádságot, az eddigi legteljesebb jugoszláviai magyar népi imádsággyűjteményt összegyűjthettem, abban szerepe volt az itteni lakosság őseitől örökölt jussához való viszonyulásának is. Ugyanis amikor az imádságok eredeztetőiként számon tartott misztériumjátékok a templomon kívülre kényszerültek, majd a templom által szakralizált külterületet is el kellett hagyniuk, akkor váltak el teljesen a liturgiától, s szinte a kánon által szentesített minden egyházi szertartástól és helytől. Mondhatnám azt is, hogy szinte anatemizálták ezeket a hajdan liturgikus szövegeket. Ebből talán kilálglik, hogy a hivatalos egyház viszonya irányukban igen egyértelműen elutasító volt. S történt mindez a XX. század végéig! Az archaikus népi imádságoknak, igaz, ma sincs helyük egyetlen egyházi szertartásban sem, azonban napjainkban már a papok egy része is felismerte e szövegtörödékek népköltészeti értékét, s így támogatja is azok gyűjtését, megismertetését, publikálását. Erdélyi Zsuzsannát a veszprémi püspök körlevele segítette gyűjtésében; jómagam katolikus folyóiratunkban kérhettem az olvasókat imagyűjtésre, illetve egyházi és állami kiadó közösen jelentette meg első imádságoskönyvem, valamint a legismertebb bácskai zarándokhelyen, a doroszlói Szentkút Kisasszony napi búcsújának vigíliáján

több évben is a szertartásvezető pap kérte a zarándokokat, legyenek segítségemre a régi, szép imádságok elmondásával. Épp ezért ma is nagy hálával gondolok az azóta fiatalon elhunyt Danyi László moholi főtisztelendőre. Tehát akár múlt időben is beszélhetnénk a népi imádságok papok általi tiltásáról. De a korábbi egyházi álláspont kimondottan tiltó előjelű volt az ilyen imádságokkal szemben. Még a pap nélkül, de a templomban végzett félnépi ájtatosságokon sem hangzottak el, esetleg nagyon ritkán és kevés helyen. Azonban a „nép kétlelkűségének ténye” – ahogyan Bori Imre nevezte a templomban ájtatoskodó és otthon a pap tiltotta szövegeket mondó öregasszonyok viselkedését –, megtartotta, mindmáig megőrizte ezeket a szövegeket. „És teszlik ezt a pappal szemben is következetes titoktartással, mintha egy nagy, pogány összeesküvés részesei lennének. Vagy legalábbis a laikusok szövetségéhez tartoznának, és nem törődve sem egyházak állásfoglalásával, sem az évszázadokkal, a maguk módján imádkoznak, keverve hivatalos templomi imát ráolvasó szöveggel, középkori szellemiséget és modern életet” (Bori, 1975). Ez pedig a nép pozitív viszonyát ismerteti az archaikus népi imádságok irányában. Az imádkozó legtöbbször nem kerüli meg a hivatalos imaszövegeket sem, hanem velük együtt, napi imái közé, a többi ima sorába, tehát imafüzérbe helyezve mondja el a népi imádságokat is, bár imádkozhatja egyedül csak ezeket is. Az imádkozás helye és situációja sincs meghatározva: történhet a házban, az udvaron, a szántóföldön munkavégzés közben, útközben vagy bárhol és bármikor. Leginkább, persze, lefekvés előtt szokásos az imádkozás tájainkon.

A magnetofonnal gyűjtött szövegeknél a Balogh Lajos által ajánlott szövegjegyzés módszereit igyekeztem alkalmazni. Ennek megfelelően jelöltem a középzárt *ë*, az illabiális *a* és a labiális *á* hangot; az *ly* helyén a *j* hangot. Diftongusokkal már nem találkoztam a szövegekben. S bár Imre Samu megkülönbözteti az előrébb képzett illabiális *a*, illetve labiális *á* hangrealizációt is, illetve a kissé zártabb illabiális *a*, a nyíltabb *a*, zártabb *a*, az *á*, illetve zártabb *á* meg nyíltabb *á* hangrealizációt, jómagam éppen Balogh Lajos kissé egyszerűbb lejegyzésmódját alkalmaztam. Baloghnak az a megállapítása, hogy „NE SEMATIZÁLJUK a jelenségeket. Gondoljunk arra, hogy az alkotó ember nem gép, amely kivétel nélküli szabályok szerint működik. Gyakran előfordul, hogy ugyanaz az adatközlő egyszer így mondja: *kík, legín, vüttík*, máskor *kék, legény, vitték*, vagy átmeneti variánsok is váltakozhatnak az alapformákkal . . .” Ez a megállapítás valóban helytálló, azonban Balogh maga sem oldja meg az ilyen ejtés lejegyzésének gondját ajánlott betűjeleivel – lásd Balogh Lajos: *Útmutató a regionális nyelvi kutatásokhoz szükséges szöveganyag magnetofonszalagról történő lejegyzéséhez* 10. old. (In: Balogh L. szerk.: *Szöveggyűjtemény a táji nyelvváltozatok köréből*. MTA Nyelvtudományi Intézet, 1993.) Természetesen jómagam is tapasztaltam, hogy a beszélő váltakozva használja a köznyelvi és

a nyelvjárási hangokat egyaránt, pl. a 153., 167. stb. számú imádságban. Az írásban kapott imádságok „eredeti” formáját megtartottam, a leírt szövegen semmiféle beavatkozást nem végeztem.

Vizsgálódásaim során külön figyelmet fordítottam az apotropeikus imádságszövegekben megjelenő szómágia lexikológiai sajátosságaira: arra, hogy milyen lexikai elemekkel igyekszik megvalósítani az imádkozó a gonosz távoltartását. Valójában a textológiai elemzésekben használt kulcsszavak megkeresésére törekedtem, s elmondhatom, hogy ezek sorra már a kereszténység szótárából való kifejezések. Ez történt még akkor is, ha az imádság pogány kori képzeteket, szinte teljes gonoszűző formulát tartalmaz, de annak elemei már krisztianizálódtak, ami magával vonta elnevezésüknek a kereszténységben megjelenő nyelvi megfelelőit: Köröszőtöt vetök öt újjammal, / Öt anygyalom segíccsigivel, / Mária tejevel, / Szen Benedek kereszttyivel, / Jézusom erejével (40).

Az apotropeikus imádságokban megnyilvánuló bajelhárítás legtöbbször a nyelvtörténeti kutatások által bizonyítottan jövevényszókkal, a latin eredetű *angyal*, a szláv eredetű *kereszt*, s a Bibliában még nem szereplő ótörök eredetű *koporsó* köznévi használatával történt, valamint a köznévi *isten* szó tulajdonnévként való alkalmazásával. A védelmező keresztény egy isteni három személy megnevezése tulajdonnév értékű ugyan, mégis köznevet használnak nevüként: *anya*, *fiú* s egy összetett: *szentilélek*; sőt ha a színtén csak köznévi értékű *isten* szót is hozzáillesztik utótagként az előzőekhez, akkor is csupán főnévi alaptagú összetett köznevek jönnek létre: *atyaisten*, *fiúisten*, *szentilékisten*. Ugyanilyen jellegű az *isten* köznévi egyik szinonimája, az *úr* is, s az *úr*isten összetétel. Ugyancsak jelentős a bibliai eredetű tulajdonnevek használata is: *Krisztus*, *Krisztus Urunk*, *Jézus*, *Jézus Krisztus*, *Mária*, *Szűz Mária*, *Szent József*, *Szent Mihály*, *Szent Péter*, *Szent Pál*; de többször jelentkezik a Bibliába fel nem vett Jakab apostol ősevangéliumában szereplő szent matróna, a szent nagyszülő: *Szent Anna* neve is. És teljesen a népi vallásosság szülte elemnek tartom a szent dédszülő, *Szent Emerencia* említését. A keresztény vallás néhány későbbi szentjének neve is jelen van a szövegekben: Szent Antal, Szent Borbála. A Jézus genealógiáját tartalmazó, névsoroló imádságok, Dömötör Tekla szerint, egy apokrif világteremtési képzet varázsszavai erejével „űzik el” a gonoszt az imádkozótól. Ezt a motívumot nevezte Erdélyi Zsuzsanna kozmikus genézisnek, amelyből egy nem is keresztény, hanem panteista világszemléletre utaló felfogás is kicseng, ugyanis több ilyen bajelhárító imádság mindent a földtől, avagy annak termésétől, egy növény, egy *fa* (amely valójában a világfa, az életfa, később a Megváltás fája, vagyis Jézus keresztje) *gyökerétől*, *ágától*, *levelétől*, *bimbójától*, *virágától* eredeztet. Ebben az imádságtípusban jelennek meg az ősi istenségek nevei is: *Nap*, *Hold*, *csillagok*, melyeknek nyomát máig használt katolikus népénekeinkben is kimutathatjuk. Az említett fényzimbó-

lumok számát még szaporítja az *arany* anyagnév többszöri használata, illetve a belőle képzett *aranyos* melléknév.

Az általmazók között említett Szűz Mária gyakori szinonimája a vallási népekekből ugyancsak ismert *Boldogasszony* (ADJ-adjectivum, melléknév + N-nomen, főnév) főnévi alaptagú endocentrikus összetétel. Ez a megnevezés írásban 1256-tól kezdve jelentkezik Jézus anyjára vonatkoztatva. A folkloristák és ősi hitvilágunk kutatói szerint ez a név egy kanonizált kifejezés ősvallásunk istenasszonyára – és nem biztos, hogy bármi is változott magában a szóban a kereszténység felvétele után –, s akkor apokrif imádságainkban való megjelenése ismét az ősi mitológiai képzetek jelenlétét és továbbélését tanúsítja.

A védelmező lények neve mellett, lévén már keresztény imádságokról szó, állandósult jelzőként áll a *szent* meghatározás. Mária neve jelent csak kivételt, akinek a neve mellett a *szűz* és a *boldogságos* determináns állandósult leginkább a *boldogságos Szűz Mária* kapcsolatban. Ez a *boldogságos* többszörösen képzett melléknév mára már archaizmus, és csak vallási szövegekben használatos. Használatának amelioratív (szépítő) jellege kétségtelen.

A toldalékok közül csak az egyes szám első személyű *-m* birtokos személyjel szerepel a szövegekben, s kedvelt jelző az *édes* melléknév is. A személyjel is, a jelző is az imádkozó és az imádságokban szereplő alakok közötti közvetlen, személyes kapcsolat fennállását mutatja. Itt kell szólnom arról a szociolingvisztikai megfigyelésről is, hogy a mondatok, s nemcsak azok, amelyekben Jézus vagy Mária neve szerepel, nemcsak fogalmi kategóriák, hanem az imádkozó és az imádságokban szereplő lények közötti „társadalmi” viszonyokról is informálnak. Valójában nem egyazon „társadalom” tagjai ők, mégis az imádkozó a maga közeli ismerőseinek, társainak, segítőinek tudja az említett, személynévvel is megnevezett mennyei lényeket, hiszen állandóan tegezi őket. Ezáltal a beszélő és a megszólított közötti „szociális” viszony is kifejeződik. Az imádkozó a valóságban is a maga közeli társainak vallja s érzi a megszólítottakat. Az imádságok megértését, beszédének percepcióját pedig természetesnek tartja. Ismeri az ilyen kommunikációs rendszert, s használni is tudja azt. Ez utóbbiak azonban már a pszicholingvisztikai kutatásokat érintő kérdések.

Archaikus igealakok is jelzik népi imádságaink korát, bár előfordulásuk nem olyan számottevő, mint az említett világtérletmezési régiségeké. A *Reggeli imának* is nevezett típus kezdőformuláiban a *szóla, szólának, kiáltá, kiáltának* igealakok az *elbeszélő múlt* időt prezentálják. A Vajdaságban, Penavin Olga kutatásai szerint a bánáti székely telepések nyelvjárásában megvan még ez az *elbeszélő múlt*, vagy más néven *magánhangzós múlt*. A passiójelenet szenvedést kifejező igéi között is található néhány ilyen idejű igealak: *mene, méne, találá, nyugoda, kimenek, mondá, ontád, kimenék, csöppenék, esék, elénték, feszíték* stb.

Ez a ma már ritkán használatos igeidő népi imádságainkban a múltból átmentett archaikumként, kihalófélben levő nyelvi örökségként jelentkezik.

A hasonlóképpen archaikus *folyamatos múlt*ra, amelyet a nyelvtörténészek *praeteritum imperfectum*nak, vagy $\phi + \text{vala (volt) típusú múlt idő}$ nek, máskor *krónikás múlt*nek neveznek, csak egy példa akadt az egész korpuszban: *Il vala Krisztus urunk az é siralmas kékertyében . . . (299)*.

A szakkutatás ugyan alig, de azért érinti az imádságokban jelentkező – *-ván* ~ *-vén* képzős határozói igenevek szép számát. Ilyen példát jómagam is találtam, de a vizsgált háromszázharminc imaszöveg közül csak kilenc tartalmaz összesen tizenhárom ilyen igenevet: *lehajtván, lehunyván, kinyitván* stb. Adamikné Jászó Anna szerint az ilyen, „archaizáló irodalmi nyelvi fordulatokban” megjelenő határozói igenév már ritkaságnak számít. Az imádkozók pedig, bármennyire is régi keletkezésű és archaikus világképet hordozó szövegeket mondanak, nagy részben már napjaink vagy a közelmúlt nyelvhasználatához igazodnak, s legfőbb törekvésük, hogy értsék is azt, amit mondanak. A Pais Dezsőt annyira foglalkoztató *nyugvékol* igealakhoz hasonló példára én már a vajdasági népi imádságokban, sajnos, nem bukkantam.

Az imádságokban található nyelvjárási sajátosságok vizsgálatával is a vallási tartalmú népköltészeti szövegekben nálunk megőrzött nyelvi régiségek dokumentálására törekedtem. De elsődleges célom az imaszövegek, s nem a települések nyelvének elemzése volt. A Bácskába és a Bánságba települt magyarok tájszlólásainak sajátos, esetleg sok évszázados ízeit mind meglegelni, tetten érni már a szövegek összefüggő tartalma miatt sem lehet. A bármennyire is családi szóhasználatban örökített imádságok mégiscsak másodlagos oralitás eredményei, s a költészeti előképeknek, habár csak töredékeiben, de megmaradt formája, szóanyaga, ritmusa, stílusa, a kifejezett tartalom nem engedi szabadon a beszélőt, s így sok nyelvjárási „ismerete” nem kerülhet felszínre. Az ilyen imamondás spontánul történik, de a szövegek létrejötté mégsem spontánul történő folyamat, s még az apokrif szövegek is (nyelviileg és tartalmilag) erősen szabályozottak, megszilárdult, megkövesedett egészek. A gyűjtés közbeni beszédhelyzet erősen témaorientált, s nincs mód a kijelölt témától való elhajlásra, az együttműködési alapelv kényszeríti az adatközlőt a beszélgetés céljánál maradásra (Keszeg Vilmos). Ezek a kötött népköltészeti szövegek pedig teljesen kordában tartják a szóhasználatot, a mondatszerkesztési lehetőségeket. Mindezek irányt szabtak a nyelvjárási sajátosságok megnyilatkozásainak, lehetséges előfordulásainak.

Eppen az említettek miatt foglalkozhattam leginkább a hangtani sajátosságokkal. A vajdasági magyar nyelvjárásszigeteken lejegyzett imádságok közül mintegy ötven szülőfalumból, Kupuszináról való. Az ottani nyelvjárás jellegzetességei ezért több helyet kaptak ebben a fejezetben. Különben erre biztattak

– a kupuszinai illabiális a hang kapcsán – Bárczi Géza szavai is, aki szerint „A palóc és a szlavóniai nyelvjárásban, melyek megőrizték az ómagyar a-t, az o-ból keletkezett a-k delabializálódtak. E változás idejét elég nehéz meghatározni, minthogy mindvégig szűk nyelvjárási jelenségről van szó, mely helyesírásunk természeténél fogva sem juthatott írott alakban kifejezésre. Közvetve a XV. század tehető föl” (Bárczi, 1958). A delabializációnak ez a megléte imádságainkban tehát valóságos archaizmus.

De a magánhangzók zártsága, illetve nyíltsága is, Kálmán Béla szerint, egyaránt lehet megőrzött régiség, amelyre a köznyelvi *i* helyén jelentkező *é* magánhangzó is példa imádságszövegeinkben: *kénnya, kénthalált, kénszenvedésijé, késérgess, még, mártér* stb.

Alaktani nyelvjárási sajátosság például a szövegekben, hogy a névszói toldalékok közül a többes szám jele olyan főnévhez járul, amely általában nem használatos többes számban: csepegtek az ő szent vérei, *hálákat* adunk, mai *napokon*; és archaikusak a következő többes számú alakok: *ablakimba, látásink, érzésidet, kinszenvedésiéért* stb.

Az archaikus igealakok közül említésre méltó a *van* ige *vaygon* alakja: *fejem vaygon nekém, i vaygon két lélek* stb. Az *ikes folyik* ige iktelen formája is előfordul az imádságokban: *fol a piros vére*. A *gyónik* igéből képzett melléknévi igenév pedig *gyovont, gyovant* alakban is jelentkezik: *gyovont ember lehetnék*.

A névszóképzés sajátosságai közül szólnom kell több olyan szóról, amely vagy ritka a magyar nyelvhasználatban, vagy pedig csak az imádságokban fordult elő. Ilyen például a *sörkenytyűs* melléknév jelzőként Szűz Mária neve mellett. Az új jelentést létrehozó formánsok közül említésre méltó még az archaikus vallásos szövegekre jellemző *s* nagyítást, fokozást kifejező *-ságos ~ -séges* képző alkalmazása. E nyelvi jel a *-ság ~ -ség* és a denominális nomenképző *-s* egymáshoz tapadásával jött létre, s a kódexekben különösen kedvelt volt fok- vagy mértékhatározói szerkezet jelölésére. Ilyenek az imádságokban előforduló *boldogságos, mélységes, valóságos, szépséges, szentséges* melléknévek.

Az imádságszövegekben a személyes névmások közül leginkább az egyes szám első személyű *én* névmás szerepel, összesen háromszázhetvenöt alkalommal. Gyakoriságát növelte az esti ima *Én lefekszek én ágyamba* kezdő formulájának redundanciásnak vélhető szóhasználata. Az egyes szám 1. személyű igerag és az *ágy* főnévhez járuló birtokos személyjel, az *-(a)m* jelenléte különben is jelzi, hogy kiről van szó. Ha az alany nyomatékosítását, hangsúlyozását indokoltnak is vélhetnénk a sor elején, ugyanez már fölösleges a helyhatározó előtt. Hasonló formulák jelentek meg más sorokban is: *én kimegyek én házamból, én kimék én házam elébe, én kiállok én ajtómba, én kimentem én ajtómon* stb. Egyik magyarázatnak talán elfogadhatjuk, hogy ezek a sorok a jóval elterjedtebb, mondhatni közismert *én lefekszek én ágyamba* imakezdő formula

analógiájára keletkeztek. Felvetődhet azonban az a kérdés is, hogy az imádságok egykori fordítói vajon nem az idegen nyelvű minta alapján, annak hatására tartották-e meg ezt a személyes névmást ott is, ahol arra a magyarban nincs szükség. Az egyes szám 1. számú személyes névmás ilyen nagyfokú jelenléte a feltételezett latin előzményekre is visszavezethető. Középkori fordítóink is gyakorta éltek a birtokos személyjellel – esetenként még további raggal is – ellátott főnév előtti személyes névmás alkalmazásával: *pater noster – mi atyánk, panem nostrum – mi kenyérünket* (Tarnai, 1984). De akár stilisztikai törekvés nyomait is ki lehetne mutatni az ún. *Esti imádság* kezdő soraiban. S bár Erdélyi Zsuzsanna szerint „E költészet nem hogy sorokban nem tud magára béklyót rakni, hetesek, nyolcasok, tízesek, tizenhármások kedvelt egységeihez igazodni, de még egy-két rímpárnál sem telik többre az irányító akaratból”, itt mégis a magyaros felező nyolcas kétütemű teljes szótagszámú egymást követő sorainak igénye is okozója lehet(ne) e névmás többszöri használatának. Csakhogy ennek a magyar népi imádságnak több délszláv népi imádsággal való összevetése megkérdőjelezheti az ún. magyarosságot, hiszen szerb és horvát *esti imádságok* kezdő sorai épp ilyen ritmusúak: *Legoh spati, Boga zvati, / I andjele prizivati . . . ; Ajmo spati, Boga zvati, / I Mariju milovati . . . Ajde spati, Boga zvati / I Mariju milovati . . .* Mindezek után megkockáztatható a másik magyarázat, hogy egyre valószínűbb az egy közös töről való gondolat, az egy közös alapszöveg, amelynek különféle nyelveken való hasonló megjelenését az általam idézett példák is igazol(hat)ják. S talán ez volna a magyarázat a magyar nyelvű imádságokban az egyes szám 1. számú személyes névmás gyakori szerepeltetésére is.

A tőismétlésen alapuló figura etymologica, amely nyelvünknek ősi, finnugor sajátos, és népköltészeti alkotásaink hatásos, nyomósító jellegű stíluseszköze, archaikus imádságainknak is sajátos szerkezeti eleme. A *Nyelvművelő kézikönyv* szerint ez az „Alaki szempontból a szó-, ill. tőismétlésnek egyik sajátos faja, formája; ugyanazon szónak, ill. szótőnek más-más nyelvtani (ragos, képzős) alakban vagy eltérő értelemben való, többnyire szomszédos megismétl(őd)ése a mondatban, általában úgy, hogy a két szóalak között mondattani, szintagmatikus kapcsolat van.” Ilyen kapcsolat, bár szép számban, de nem változatos, inkább azonos és csak kéttagú szerkezetben fordul elő a vajdasági magyar archaikus népi imádságok szenvedéstörténeti részében, leginkább Krisztus szenvedését illusztrálандó: *dárdával dárdázták, koronával koronázták; szöggel szögezték; vesszővel vesszőzték; vasostorra ostoroszták; vassöprűvel söprűzték; olvasót olvazgat; csöpp vére csöppenik* stb.

Az imádkozókból fölfakadó, zuhatagként kiáramló fohászokat szabályos mondatokra osztani, tagolni igen nehéz. Valójában sok imádságunk egy-egy hosszú, többszörösen összetett mondat, s csupán a záradékrész különíthető el

külön mondatként. Az ima fő részét igen rövid tagmondatokból álló mondatfűzér alkotja. A tagmondatok közötti szövegkohéziót az igék személyragjai vagy a ritkán előforduló kötőszók (mert, hogy, és), a határozott névelők vagy a vonatkozó névmások biztosítják.

Az imahasználat és imahagyományozódás hosszú, évszázadokat átívelő folyamata több helyi nyelvi megoldás szülője és példatára lett, s ezáltal gazdagította, tarkította avagy rontotta, illetve szegényítette a szövegeket. Az imádságok szókészletének eszköztárát alakította és változtatta az imádkozók nyelvi műveltsége, az iskolai oktatás nyelve, tárgyainak módosítása vagy elhagyása, a vallási szertartáskódexben történt változások, a szociokulturális átalakulások stb. Vizsgált imaszövegeink eredetileg is anonimitásban húzódtak meg, s ezek a változások még inkább fokozhatták a bennük előforduló lexémák peremszókincsbe szorulását. Még az egyházi tanításban részesült imádkozóknál is a használat peremére kerültek a csupán a rejtegetett imádságszövegekben jelentkező lexémák. Erről a peremről pedig könnyen mehet feledésbe egy-egy régi vagy régies szó, esetleg más lép a helyébe, illetve a hasonló hangzás miatt eltorzul. Ennek következtében a vajdasági magyar archaikus népi imádságok szókészletében több olyan kifejezés is előfordul, melyet a *hapax legomenon* kategóriába kellett sorolnom. A hapax legomenont a nyelvtanok az egyéni szóképzés fajtájának tekintik, írók, költők egyéni képzésének (Cs. Nagy L.). A magam szójegyzékében pedig ez a minősítés azt jelzi, hogy a tárgyalt – nem köznyelvi, nem tájnyelvi, nem archaizáló, jelentés nélküli vagy csak nehezen kikövetkeztethető jelentésű – torzult „szóalakzat” szintén egyéni, a szövegmondó „nyelvi leleménye”, és csak egyetlenegyszer fordult elő a vizsgált korpuszban. Létrejöttének legvalószínűbb oka a hallás utáni tanulásból eredő elhallás, és az emiatt beálló torzítás.

Az archaikus apokrif népi imádságok nyelvi sajátosságainak vizsgálata után is elmondhatom ugyanazt, amit már szóvá tettem más alkalommal, a magyar és a délszláv népi imádságok közötti párhuzamok elemzésekor, hogy ezeknek a szövegeknek az eredete még nincs teljesen felderítve, még sok minden vár tisztázásra. Mert a katolikus imádkozók szövegeit köthetjük ugyan a késő középkori közköltészetnek a Ferenc-rend által terjesztett, másodlagos oralitásával vált hagyományához, de mitévők legyünk az említett renddel semmiféle kapcsolatban sem álló pravoszláv vallásúak imádságaival, amelyek nyelvileg, szerkezetileg, tartalmilag, ikonográfiailag remek párjai, ikertestvérei a katolikus kultúra ilyen szövegeinek. Vajon milyen interetnikum hozhatta létre s mikor egy-egy nép archaikus apokrif imáit? És megkockáztatható-e a kérdés, hogy esetleg a vallásszakadás előtti korból származó anyagról van szó? Mindezek a kérdések további komplex nyelvészeti, folklorisztikai, irodalomtörténeti, stilisztikai, vallástörténeti vizsgálatokat igényelnek.